

Uz 200 godišnjicu Židovske općine u Zagrebu

Od kuda su došli i kaj su bili naši stari

Obilježnice su obično prilika da se prisjetimo istaknutih pojedinaca zaslužnih za neku naciju, zajednicu, pobjede, uspjehe – a o ostalima se obično ne govori ili se spominju samo kao oni koji su taj uspjeh pojedinca omogućili.

U ovom prilogu, krenula sam drugim putem, željela sam identificirati one koji su osnovali zagrebačku općinu, oni koji su se prvi naselili, stvarali, borili za prava i dali temelje daljem uspjehu zajednice, pa i nama danas.

U tome su mi najviše pomogli radovi pionira naših demografskih istraživanja, zagrebačkog nadrabina dr. Gavre Schwarz-a, koji je ovako opisao osnivanje Židovske općine u Zagrebu:

«... doseljeni su Židovi morali prema tomu, gdje su se želili naseliti, steći dozvolu ili od gradskog magistrata ili od biskupa. Sigurno je ipak, da su zajedno sačinjavali jednu općinu već radi malog njihovog broja, ta bilo ih je jedva 20 obitelji g. 1806. kad su se u općinu udružili»...

Tko su bili ti prvi «zagrepčani» i odakle su došli otkrivaju nam popisi koji su posebno vođeni u tadašnjem Gradecu i Kaptolu.

Popis Židova u biskupskom Kaptolu, u Laškoj ulici, načinio je sudac Babočaj (Joannem Babochay) dana 5. studenog 1806. ali se taj dokument nije sačuvao. Sačuvao se njegov kasniji popis od 21. prosinca 1812. godine, u kojem se nalazi samo nekoliko obitelji sa ukupno 19 osoba:

1. **Jacobus Stern**, koji je stigao u Zagreb **1789.** iz Bohemije, sa suprugom Rosinom i sinovima Salamonom i Edvardom;
2. **Philipus Stern**, koji je stigao u Zagreb **1794.** sa suprugom i sinom Ignatiusom;
3. **Elias Herschl**, stigao **1789.** iz Rechnitza, sa ženom Ester, sinom Majerleбом i kćerkom Mariom;
4. **Josephus Fisher**, došao u Zagreb **1789.** iz Miskolczina, žena Caecilia, sin Sigismundus i sestra supruge Theresia.
5. **Ignatius Veiszer**, doselio **1807.** iz Balotha;
6. **Jacobus Erlih**, doselio **1800.** iz Balotha;
7. **Simeon Khon**, doselio **1794** iz Miskolczina;
8. **Jacobus Khror**, doselio **1807.** iz Posonia.

Svi oni su posjednici malih trgovina (Trafica minuta), samo posljednji, Jacobus Khrol je po zanimanju spaljivač potaše (Cremati exustor).

U to vrijeme, u službenom popisu stanovnika 1809. u Župi Sv. Marije, kojoj je pripadao Kaptol, bilo je 3.262 katolika, 2 grkokatolika, 2 evangelika i 24 Židova.

U popisu stanovnika u Župi Sv. Marka, kojoj je pripadao Gradec s nekoliko susjednih sela, bilo je 1809. godine 6.506 katolika, 33 grkokatolika, 110 pravoslavnih, 4 evangelika i 57 Židova.

Popis Židova u Gradecu su sačinili **Jakob Stiegler i Jakob Weiss** 5. srpnja 1808. godine, a potpisao ga je i Josephus Stajduchar – gradski bilježnik i «komesar» mjesne židovske zajednice.

Svi su popisani bili svrstani prema prihodima u šest privrednih grupa: Mercatore (trgovce); Questores (kramare), Questores circumforanci (kramare kućarce), Opifices (obrnike), Arendatores (zakupnike) i Depauperati (osiromašeni - koji većinom žive od potpore). Svaka grupa ima tri razreda prema prihodu.

Popis Gradeca nam daje više podataka, osobito o strukturi domaćinstava. U tim su domaćinstvima tada popisani ne samo članovi obitelji već i službenici i posluga. Ukupno je bilo 60 osoba (samo 8 Nežidova) i to 9 glava obitelji, 8 njihovih supruga i 13 djece, te namještenici, sluge, rođaci, braća i sestre itd.

1. **Jakob Weiss**, koji je naveden kao glava domaćinstva (Hausvater), u kojem imamo 18 članova, došao je u Zagreb **1789.** iz Rechnitza, zajedno sa suprugom Franciskom koja je rođena u Kaniži. Njihova djeca: kćerke Theresia i Charlotte kao i sinovi Mayer i Max su rođeni u Zagrebu. Tu je rođen i Anton, sin umrlog brata.

Jakob Weiss ima trgovinu zemaljskim plodovima i fabriku potaše, i svrstan je u kategoriju imućnih trgovaca koji imaju dohodak do 2.000 forinti. Njegov je posao razgranat na terenu i ima filijalu u Jaski. Zato ima knjigovođu (Hermann Fuchs), pomoćnika Samuel Scholinger, službenike koji na terenu kupuju proizvode (Gersson Hirschler i Marcus Pollak), majstore za potašu (Benedikt Schlohsinger i Pinkas Pollak), kućnog učitelja Israela Breuera, kočijaša (Joseph Lewinger), slugu (Isac Ehrenfest), kuharicu Nanette Freida i pomoćnicu Maritzu Burge. Svi su došljaci u Zagreb iz raznih krajeva Mađarske, Poljske, Austrije itd.

2. **Jakov Stiegler** je imućan trgovac sa preko 2.000 forinti prihoda, a došao je iz Trebitscha u Moravskoj **1787.** godine. Njegova žena Anna Jakoby je rođena u Schleiningu, a jedina kćerka Theresia u Zagrebu. Njegov knjigovođa (pisar) Schamburg Joseph je iz Eisenstadta. Pomoćnici koji su kupovali proizvode na terenu Joseph Mann (iz Pesenza) te Jakob Lobel i njegova žena Fanny Heinrich su iz Schleininga, dok se njihov sin Mandl rodio u Jaski (Jahska); pomoćnik Alexander Fisher je iz Čakovca (Czakatorn). Iz Varaždina (Warasdin) su došli rođaci J. Stieglera i kuharice. On je bio prvi predsjednik židovske općine u Zagrebu.

3. **Adam Schlesinger** iz Kaniže sa ženom Terezijom (iz Rechnitza), je manje imućan i nema pomoćnika. Imaju od ranije dva sina: Wilhelma Kohna i Josepha Kohna, te kćerku Rozaliju rođenu u Zagrebu. Od posluge se spominje samo kuharica Kattel koja je došla iz Kormenda.

4. **Izak Lobl** je učitelj, on i njegov sin Jakob su stigli iz Eisenstadta

5. **Franz Lobl**, trgovac, došao je iz Kaniže, a njegova žena Theresia je porijeklom iz Lovo. Kćerke Margarita i Hanna su rođene u Zagrebu.

6. **Salamon Schwarz**, tapecirer i njegova žena Katharina su došli iz Kaniže.

7. **Izrael Lowy**, zubni liječnik i njegova žena Katton su došli **1797.** iz Gochingena.

8. **Abraham Stiegler**, trgovac, došao je **1790.** iz Guchsinga, njegova žena Henrieta rođ. Spitzer je porijekom iz Lachenbacha, a sin Acher se rodio u Zagrebu. Imali su kuharicu Saru.

9. **Fischer Filip**, grobar došao je u Zagreb **1797.** iz Poljske, žena Terezija iz Lowe, od kuda je i kćerka Zilla, a sinovi Franz i Joseph, te kćerka Rosel su rođeni u Zagrebu.

Prema tome, osnivači Židovske općine u Zagrebu doselili su se krajem 18. stoljeća u Zagreb. Postavlja se pitanje zašto nije bilo Židova u Zagrebu ranije odnosno, što se s njima dogodilo.

O ranijem boravku Židova na Gradecu piše **Ivo Goldstein**:

«na zagrebačkom Gradecu u 14. i 15. stoljeću postojala je mala židovska zajednica, koja po svemu sudeći nije brojala više od desetak obitelji. Pedesetih godina 15. stoljeća istjerani su iz grada i otada su u njemu bili tek povremeni prolaznici».

Gavro Schwarz, nas obavještava da je hrvatski sabor **1729.** zabranio Židovima stalan boravak u kraljevini, a **1770.** još se smatra da je «*ova vrsta*» ljudi svojim prevarama općenito opasna, te se iz kraljevine smatra proskribiranom i podnipošto se ne tolerira».

Ipak se dozvoljavaju pojedinačni dolasci trgovaca pa je tako zagrebačka skupština **8. VII. 1771.** donijela zaključak da se Židovima dopušta tri dana boravka u svrhu trgovanja, a **20. XI. 1771.** da Židovi mogu na godišnji sajam dolaziti i svoju robu na prodaju izlagati.

Do nagle promjene je došlo tek nakon **tolerancijskih zakona cara Josipa II.** koji otvaraju mogućnost naseljavanja Židova i u onim gradovima u kojima ih do tada nije bilo, ali uz posebnu dozvolu za svakog naseljenika. Tako su se naselili i (novi) Židovi u Zagreb.

Tolerancijski su zakoni poboljšali položaj Židova, ali im nisu osigurali potpunu ravnopravnost.

Analizirati ćemo ovdje samo neke od tih zabrana .

1. Pravo na obrt (zanimanja)

O tome piše **Mirjana Gross** :

« Edikti o toleranciji Josipa II (1781.1783.) golema su prekretnica u životu Židova Habsburške monarhije, iako su većinom omogućili samo olakšanje raznih ograničenja, a neke njihove odredbe, kao pravo na obrt, nisu se u Ugarskoj i Hrvatskoj provodile».

Židovi su tolerancijskim ediktom dobili mogućnost da se bave obrtom, ali su se mogli obrazovati samo kod židovskih majstora i u svojim radionicama imati samo židovske pomoćnike. O tome nam svjedoči molba iz 1839. godine koja je podnesena saboru u ime zagrebačkih i varaždinskih Židova, također i u ime ostalih hebrejskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji, a osobito **peticija zagrebačkih Židova od 23. travnja 1843. u kojoj se izričito nabraja:**

«samo mi, ma da nas je zakonodavno tijelo primilo međ sinove domovine, samo mi smo prisiljeni da ne uživamo blagodati ovih zakona, samo jedino nam je na temelju paragrafa 2, zakonskog članka 29 iz 1840. put, što vodi moralnom usavršavanju, k zanimanju sa znanošću i sa slobodnim umijećima- oj kakve li boli! - zagrađen; samo se nama u našoj domovini brani gradska i seoska dobra (fundorum civilium et colonialium) kupovati, i tako krati mogućnost i sposobnost, da podizanjem poljodjelstva doprinosimo k blagostanju zemlje i povećamo dohodak države...».

Zabrana držanja kršćanskih kalfa i šegrt, bila je zapravo dvosjekli mač, jer je ograničavala mogućnost zarade domaćih mladića i povećavala sklonost židovskih zanatlija da dovode židovske kalfe iz Ugarske. To se može vidjeti i iz opisanih primjera sastava domaćinstava Jakova Weissa i Jakova Stieglera.

Ipak su se postepeno, često uz proteste domaćih obrtnika i trgovaca, promijenila slika zanimanja i položaj Židova u Zagrebu, o čemu nam svjedoče i podaci o strukturi članstva u židovskoj općini 1926. godine.

Godine 1926. brojila je Židovska općina u Zagrebu 2.756 poreskih obveznika, od toga je bilo 95 sefarda, 41 u ortodoksnom udruženju starovjeraca i 2.622 neologa. Ukupno je bilo razrezano 2,101.320 dinara poreza.

Prema zanimanju su članovi bili razvrstani u:

- državne činovnike (53),
- kućevlasnike, posjednike i "posebnike" (102),
- obrtnike (160),
- slobodna zvanja (238)
- bankare, trgovce i industrijalce (586),
- privatne činovnike i namještenike (1.617).

Vjerojatno će biti od interesa za čitaoce naša **analiza zanimanja članova Židovske općine u Zagrebu koji su bili registrirani 1941. godine, neposredno pred njeno uništenje.**

Tu se očituje zaista impresivna slika rezultata 100 godišnje borbe, truda i nastojanja Židova u Zagrebu. Ovdje pokazujemo samo sumarne rezultate, ali oni su detaljno razrađeni i publicirani.

Zanimanja smo nabrojali onako kako su bila unesena u našu kompjutorsku bazu podataka za 11.000 članova Židovske općine u Zagrebu 1941. godine, pri čemu smo imali podatke o zanimanjima i aktivnosti za oko 9.000.

Podjelu na pojedine sektore privrede načinili smo prema podjeli u popisu stanovništva.

Aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje prema spolu		
4473 muškaraca	1296 žena	5769 ukupno
Uzdržavani		
392 muškaraca	2425 žena	2817 ukupno
Imaju osobna primanja		
		516 ukupno

Zatim smo napravili podjelu prema sektorima privređivanja u skladu sa podjelama u popisima stanovništva- kako bi mogli usporediti rezultate.

Grana privrede	ukupno	muškarci	žene
<i>Industrija i rudarstvo</i>	190	146	44
<i>Poljoprivreda i ribarstvo</i>	28	22	6
<i>Šumarstvo</i>	1	1	
<i>Građevinarstvo</i>	16	16	
<i>Promet i veze</i>	24	24	
<i>Trgovina</i>	1470	1374	96
<i>Ugostiteljstvo i turizam</i>	76	72	4
<i>Obrtništvo i osobne usluge</i>	649	461	188
<i>Stambeno komunalna djelatnost</i>	12	12	
<i>Financijske, tehničke i poslovne usluge</i>	1907	1400	507
<i>Kultura</i>	79	48	31
<i>Obrazovanje</i>	194	119	75
<i>Znanost</i>	18	11	7
<i>Zdravstvena zaštita i socijalna skrb</i>	291	248	43
<i>Ostala zanimanja</i>	764	449	315

analizirali smo gubitke stručnjaka u Holokaustu (iz naših podataka) i dobili smo ovu sliku:

Advokati, liječnici, veterinari i farmaceuti ŽO Zagreb 1941

Odvjetnici (2 žene)

	broj	%
ubijeno	65	59,1
preživjelo	15	13,6
nepoznato	30	27,3
ukupno	110	100

	Liječnici		Liječnice	
	broj	%	broj	%
ubijeno	78	47,8	14	63,7
preživjelo	45	27,7	3	13,6
nepoznato	40	24,5	5	22,7
ukupno	163	100	22	100

Veterinari

	broj	%
ubijeno	21	80,8
preživjelo	1	3,8
nepoznato	4	15,4
ukupno	26	100

<i>Farmaceuti</i>		
	broj	%
ubijeno	13	38,3
preživjelo	11	32,3
nepoznato	10	29,4
ukupno	34	100

Postoje je i druge analize i rezultati naših i stranih povjesničara i istraživača, jer je Holokaust tema koja je već 60 godina prioritetno područje istraživanja za Židove.

2. Pravo na stjecanje nekretnina

Druga velika zabrana koja je pogađala tek doseljene Židove bila je zabrana posjedovanja nekretnina.

Zabrana posjedovanja nekretnina je prema mišljenju **Mirjane Gross**, bila najveća zapreka normalnom životu i privrednoj djelatnosti Židova. Ako su i kupili kuću za stanovanje ili dućan ili radionicu nisu mogli osigurati svoje vlasništvo u gruntovnici, pa su živjeli u stalnoj imovnoj nesigurnosti.

Carskim patentom od 18.veljače 1860. dopušteno je Židovima posjedovanje nekretnina i zemljišta ako ih obrađuju u vlastitoj režiji. Potpuna ravnopravnost Židova je u Hrvatskoj i Slavoniji proglašena zakonom od 21. listopada 1873.

Za svoj boravak, za vjenčanja, sudjelovanje na sajmovima itd., Židovi su do 1846. morali plaćati **tolerancijske takse**. U Zagrebu je 1838. godine tolerancijsku taksu plaćalo 38 židovskih obitelji. Na kongresu židovskih izaslanika u Pešti 1846. godine, otkupljena je tolerancijska taksa za iznos od 1,200.000 forinti u toku od deset godina. Na Zagreb je otpala suma od 8.105 forinti.

Židovske su općine trebale i posebne carske **dozvole za kupovinu zemljišta za groblja** (što je zapravo uvijek bila prva briga novih doseljenika), za kupovinu zgrada za religijske ili edukativne potrebe itd. U prvo vrijeme nije bilo izgrađene sinagoge (hrama), nego se bogoslužje održavalo u adaptiranim prostorima.

Dajemo nekoliko podataka o tome kako se mukotrpno stjecala židovska «imovina» pa makar se radilo o komadiću zemlje za ukop svojih članova.

Tako je 1811. židovska općina u Zagrebu kupila zemljište za groblje, veličine 100 hvati, u blizini crkvice Sv Roka od Pavla Antolkovića za sumu od 650 forinti. To je groblje prošireno 1835. kada je Hevra Kadiša kupila zemljište «Mali Tuškanac», veličine oko 480 hvati od Marije Cezarec, a već 1844. groblje je opet prošireno kupovinom zemljišta od Juraja i Agneze Smešnik (280 hvati). Na Rokovom groblju se pokapalo do 60-tih godina. Ta su proširenja ujedno i dokaz povećanja članstva židovske općine ali i njene kupovne moći.

Postojalo je i Petrovo groblje, koje je zapravo nastalo nakon burnih događaja u zagrebačkoj židovskoj općini 1843. godine kada su se u posebnu općinu odvojili ortodoksni (laškouličanski) Židovi pod vodstvom rabina Pallote. Tada im je njihov zaštitnik, biskup Juraj Haulik, iznajmio za groblje zemljište «Zbirac» (godišnja

najamnina 4 forinti i 20 novčića). No to je zemljište, zbog udaljenosti, kasnije bilo zamijenjeno sa zemljištem kmeta Hranitela koje se nalazilo iza Petrove crkve.

Nakon što je otvoreno groblje na Mirogoju 1878, ova su groblja prestajala postojati.

Slično je bilo i **sa kupovinom zemljišta ili objekata** bez kojih nije bio moguće djelovanje židovske općine:

***Bogoslužje** je najprije bilo u Lukačićevoj kući u Petrinjskoj ulici 12. Godine 1833. dozvolila se kupnja zemljišta za gradnju hrama (za što nije bilo novaca), ali je kupljena kuća za bogomolju i rabina na uglu Petrinjske i Amruševe ulice, za 2330 forinti. Zbog povećanih potreba unajmila se kasnije prostorija za bogomolju u Čačkovićevoj ulici (danas Gajeva). Prilikom posvećenja te bogomolje propovijed je održao Mavro Goldman, rabin školovan u Pragu.*

Laškouličanci (ortodoksi) su željeli izgraditi svoj hram i dobili su u tu svrhu zemljište od biskupa Haulika za najamninu od 10 forinti srebra. Ako se hram ne bi izgradio, što se i dogodilo, zemljište se vraća u vlasništvo biskupa. Oni su uredili svoju bogomolju u Ružinoj ulici (danas Kurelčeva).

Postoji popis članova «Laškouličanske» općine iz 1848. godine koji citiramo iz knjige Gavre Schwarz: Neufeld, Samuel Stern, Joseph Fisher, Heinrich Stern, Eichner, Wellisch, Rosenfeld, Samuel Weiss, Zaghaff, S. Schwarz, Ehrenreich, L. Spitzer. Lobl, Ornstein David, Bauer, Deutsch Benjamin, Frohlich, Honigsberg M., Honigsberg S., L. Ornstein, Simon Pick, Ig. Stern, Albert Stern, Adolf Weiss.

Nakon prodaje općinske kuće zbog financijskih neprilika 1833, kupljena je 1852 nova kuća. U zgradi je bila vijećnica, stan rabina, a u dvorištu u posebnoj zgradi bogomolja.

Od obitelji Kobaltz za 14.000 forinti kupljena je kuća u Petrinjskoj ulici broj 360 (Židovi su posudili 3.200 forinti, a ostatak je ostao uknjižen). Tada je Općinu sačinjavalo svega oko 40 židovskih obitelji.

Proširenjem zemljišta, na inicijativu nadržabina dr. Hoseje Jakobija podignuta je nova općinska zgrada, a na zemljištu gdje je bila stara sinagoga podigla je svoju zgradu Hevra Kadiša. Na četvrtom zemljištu djelovao je "Makabi" koji je kasnije dobio svoju zgradu.

U općinskoj kući bila je smještena i škola, osnovana 1841. godine, koja je 1855. imala tri razreda tzv. «Trivialschule», a od 1898. «osnovna škola izraelitične vjeroispovjedne općine sa pravom javnosti» smještena je u novoj zgradi u Palmotićevoj ulici.

Godine 1862. Židovska je općina zamolila za dozvolu za izgradnju sinagoge na početku nove ulice koja je trebala voditi od Jelačićevog trga do današnjeg Zrinjevca (danas Praška ulica). Nakon dobivanja dozvole donesena je odluka o gradnji sinagoge (1863.). Osim kupnje zemljišta Općina je priložila i 2.000 forinti za izgradnju prometnice, a prilog je dao i Emanuel Prister uz uvjet da ulica bude završena u 1865. godini.

Plan za novu sinagogu napravio je arhitekt Franjo Klein, a gradnja je započela 1866. godine. Posvećenje sinagoge bilo je 27. rujna 1867. godine. Sinagoga je srušena 1942. godine.

Što je bilo s imovinom općine i njenih članova?

Zakonskom odredbom o podržavljenju židovske imovine od 30. listopada 1942. godine cjelokupna je židovska imovina konačno konfiscirana bez naknade i iznimaka (Goldstein Ivo, *Holokaust u Zagrebu*. 2001).

3. Porijeklo članova zagrebačke općine.

Gavro Schwarz je prilikom opisa 116 obitelji prvih Židova u Zagrebu (između **1840-1843.**), nabrojao mjesta odakle su oni došli. Posebno su vođeni muškarci, a posebno žene, prema zemljama porijekla (i gradovima). Mi smo proučili te popise i opise i uspjeli pokazati porijeklo većine prvih židovskih naseljenika u Zagreb. Dodali smo i neke podatke iz matice vjenčanih u Zagrebu u razdoblju od 1858. do 1879. godine (oni su pisani kurzivom).

To će možda posebno zanimati one koji traže porijeklo svojih obitelji, odnosno svoje korijene.

Mila-Kolar Dimrijević u svojoj analizi Židova u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873 do 1941 godine iznosi tezu da je dolazak velikog broja mađarskih Židova u Hrvatsku povezan sa boljim mogućnostima u Hrvatskoj i manje konkurencija.

Ugarska (Mađarska)

Bonyhad: Klein Aleksander, Eichner Samuel, Rosenberg Ignac, Rosalia Rosenberg Roszai Antal, *Eishner Ignatz, Pollak Johana*

Budim–Altofen: Heimbach Leopold, Dr. Schonstein Leopold

Budim: Moses Samuel;

Foldvar: Baumgartner Leopold;

Guns: Spitzer Moritz, Terezija Spitzer;

Kaniža Velika: Hermina Schwarz, Samuel Schwarz, Nanette Lichenstein, Šarlota Hirschl, Terezija Lederer, Amalija Hertman, Kati Hirschler, Nanetta Weiss, Stern Abraham, Julija Kostler, Heinrich Stern, Šarlota Feigelstock, Betlheim Jakob, Roza Stern, Roza Mayer, Šarlota Politzer, Ana Bachrach; *Schwarz Friedrich, Singer Henriette, Bachrach Eduard, Scherz Simon, Kohn Josef, Scherz Simon, Lowy Ignatz, Bachrach Friedrich, Kurschner Heron, Weinberger Jakob. Stern Cecillie, Spitz Cecillie, Neuman Karolina Schlesinger Rosa*

Kormend: Nanetta Gross, Furst Heinrich, Furst Jakob, Marija Furst, Karadazs David; *Steinhardt Moritz, Karpeler Regine, Buchler Johana, Buchler Albert, Buchler Fany, Prager Bela*

Lengyeltot: Brill Josef;

Palotta: Palotta Aron;

Papa: Abraham Hertmann, Babeta Steiner, Hertman Samuel, Schwarz Josip;

Pest: Emina Pollak, Wellsch David; *Kohn Samuel, Marcus Samuel*

Pressburg: Rozalija Hirsch, Katarina Langraf;

Rechnitz: Jozefina Deutsch, Angelus Jakob, Langraf Jakob, Regina Lowy, Babeta Leitner, Helena Guttermann; *Angelus Jakob, Langraf Gustaf, Kronfeld Gustav, Spiegler Friedrich*

Gyomory (Feher): Deutsch Albert; *Deutsch Leopold*

Szombathely: Hofmann Samuel (Steinmanger);

Szigetvar: Ignaz Deutsch, Katarina, *Weiss Herman, Kremsir,*

Tapio: Klein Bernhard;

Vasvar: Muller Jakov;

Vasan-Veszprem: Guthardt Josip, Hochstadter Josip;
Zala Egerszeg: Katarina Weinberger;
Zala Lovo: Johana Schwabenitz, *Bruckner Moritz, Kohn Salamon, Kohn, Deutsch Babette, Schwabenitz Leopold*

Austrija:

Deutschkreutz: Neufeld Heinrich;
Gross-Magendorf: Hirsch Adolf, Babeta Frei;
Kitze: Goldziehler Markus;
Gussing: Stiegler Ašer, Rozalija Sommer, Rozalija Kaufmann, Julija Ungar, Kaufmann Filip, Tereza Neufeld; *Benfeld Terezija, Alexander Jonas, Ornstein Rosalie Neufeld Gina, Schonheit Katharina, Pollak Leopold, Alexander Šandor, Mayer Šandor, Kaufman Jakob, Kellner Sarafina, Rosenberg Max, Bendiner Heinrich, Rosenberg, Bichler Moritz, Neumann Aleksander, Risenberg Leopold, Sconheit Therese, Schonheit Cecilie, Schonheit Johana, Aleksander Bernard, Weiss Jakob*
Lakenbach: Henrijeta Spitzer, Katarina Spitzer, Hirschler Geršon, Naneta Spitzer, Šarlota Spitzer;
Mattersdorf: Heinrich Kohn, Johana Kohn, Šarlota Kohn,
Schlaining: Naneta Linenberg, Schweizer Salman, Julija Weiss; *Honisberger Katarina, Steiner Netti, Gunsburg Josefina, Grunwald, Honmigsberg Cili, Rosenberg, Hirschl Heinrich, Hirsch Paulina, Kern Alexander, Heinrich Ignatz*

Čehoslovačka republika:

Drovišnje Arva: Ehrenfreund Ignac, Rezi Bankner;
Eidlitz: Rosenzweig Eduard;
Gross Meseritsch: Blum David, Holzmann Sigmund;
Holitsch (Njitra): Loffler Moše; *Stern Aleksandar,*
Hranice: Siebenschein Josip;
Kaschau: Rotter Ignac;
Komorn: Schwarz Ignac;
Lipto Szt. Miklos: Leopold Friedlander;
Nemesker (Sopron): Amalija Deutsch;
Neuschloss: Neuberger Simon;
Neuzetlisch: Epstein Ignac;
Nikolsburg: Tereza Herzl;
Nuesohl: Julija Weiss;
Polna: Jakob Weiss, Pulzer Leopold, Weiss Simon;
Pohrlitz: Schuller Hirsch Heinrich;
Saaz: Neuberger Simon;
Surany: Braun Moritz, Weiss Adam;
Tapolscsany: Tereza Blum;
Trebitsch: Benjamin Deutsch;
Trencsen: Epstein Wolf;
Ung. Brod: Frankl Johan; *Frankl Leopold*
Waag Neustaldt: Hana Lowy.

Njemačka: Pruska i Bavarska

Bungt Bayern: Kahn Josip;

Schlichtigsheim: Emanuel Sachs;
Merzbach Bayern: Franciska Schneider;
Ottonson Bayern: Emilija Simonsfeld

Poljska:

Bielitz: Ema Goldsmidt;
Jaroslav: Segen Emanuel;
Krakov: Figantner Josip, Herz Moses Sauerbrunn Marcus, Regina Horovitz;
Liska: Rosenfeld Israel;
Rezov: Rozalija Ornstein;
Tarnov: Sismann Josip

Italija

Gradiška (Gradisca kraj Goricije): Prister Emanuel, Karolina Prister, Prister Girolamo, Karolina Luzzato, Babeta Luzzato, Regina Prister.

Navedeni nazivi i lokacije mjesta porijekla prvih Židova koji su došli u Zagreb, odnose se na područje u tadašnjim granicama Austrougarske monarhije.

Pređe zagrebačkih Židova istraživao je i **Lavoslav Šik**, osobito za zagrebačke obitelji Alexander, Mayer, Friedrich, Herzer, Spiegler, Hoffmann, Schwartz, Wohlmüt, Weiss, Hirschl, Rosenberg koji su bili porijeklom iz Željezne županije (Eisenstadta), iz mjesta Gussing, Schleining i Reichnitz.

Porijeklo Židova koji su se iz drugih krajeva naselili u Gradišće (Burgenland) i zatim doselili u Zagreb također se može pratiti.

Tako je poznato da su zbog progona i novih zakona (npr. Obiteljskog zakona cara Karla VI. iz 1700. godine, po kojemu se može ženiti samo najstariji sin), mnogi Židovi preselili.

Židovi iz Bohemije i Moravske su prešli u susjedne mađarske grofovije Poszony, Nyitra i Trescen (danas u Slovačkoj).

Obitelj Esterhazy je dala povelje privilegija Židovima koje je naselila u «sedam općina» Gradišća koje je nekada pripadalo Mađarskoj grofoviji Sopron, a danas se nalazi u Austriji itd.

Općina u Rechnitzu bila je najveće židovsko naselje u podunavskom području, a pripadali su joj Židovi u okruzima Eisenburg, Zala, Somogy i Veszprem. Općine iz Rechnitz, Stadschleininga, Güssinga, Körmeda i Nagykanize činile su tzv. batthyanske peto-općine.

Židovi se iz Štajerske, od kuda ih je protjerao car Maksimilijan, naseljuju u gradovima Wiener Neustadt, Neunkirchen, Eisenstadt i Marchegg, te u Odenburg, Pressburg i Ofen (Buda).

U Štajerskoj je 1496. a u Kranjskoj 1515. većina Židova morala otići ili se pokrstiti. Oni su se iselili u pogranične općine Željezne županije, Austriju, Češku, Primorje i Dalmaciju.

Židovi koji su nakon smrti Kralja Ludviga (bitka kod Mohača) protjerani iz Odenburga, sklanjaju u Eisenstadt i susjedne posjede gdje stvaraju nove općine (Mattersburg, Kobelsdorf).

Židovi iz Neckenmarkta su se preselili u Lachenbach (oko 1588 godine).....

Za Židove koji su prelazili iz jedne države i jednog kulturnog kruga u drugi bilo je poteškoća s imenima mjesta, obiteljskim prezimenima i prvim imenima. Osobito su

nastali problemi nakon propasti Austrougarske 1918. i mnoga su mjesta u Mađarskoj pripala drugim zemljama (Hrvatskoj, Sloveniji, Slavoniji, Srbiji, Austriji, Rumunjskoj, Slovačkoj itd).

Te su se granice kasnije mijenjale, mijenjala su se i imena gradova pa i imena Židova, što posebno upozorava **Malcom Scott Hardy**. Tako se npr. grad Gusing, koji se danas nalazi u Austriji nekada zvao Nemet Ujvar i pripadao mađarskoj grofoviji Vas. Olsnitz je promijenio ime najprije u Musas Zombat a kasnije u Murska Sobota.

U polovini 19. stoljeća dolazi do mađarizacije njemačkih prezimena (koje su Židovi morali primiti 1787. godine), a kasnije se nastavlja proces slaveniziranja imena.

Gavro Švarc nadalje navodi da je u razdoblju **1840-1843**, (koje je pratio) bilo porijeklom iz samog Zagreba 28 muškaraca i 29 žena, a od ostalih krajeva Jugoslavije došli su: iz Bistrice 1, Cernika 1, Daruvara 3, Karlovca 3, Kraljeveca 1, Ljubljane 1, Osijeka 1, Sv. Ivan Zelina 3 i Varaždina 8.

U analizi podataka o porijeklu članova Židovske općine 1941. godine veoma se smanjio broj onih koji su rođeni u zemljama porijekla prvih doseljenika u Zagreb. Tako se od 11.000 članova i to starije generacije) rodilo u zemljama:

Austrija	241
Njemačka	52
Mađarska	398
Poljska	84
ČSSR	91

4. Ženidbe i udaje

U podacima iz Matice vjenčanih u Zagrebu, koju sam analizirala, **u razdoblju od 1858. do 1879. godine**, dominiraju mladenci iz Hrvatske i to iz Zagreba (99) odakle su osobito porijeklom nevjeste, zatim je povećani broj Varaždinaca (10), grada koji je izgleda bio važna etapa u doseljavanju u Zagreb, ali se pojavljuju i mjesta kao Bistrice, Bjelovar, Brezovica, Cernik, Čakovec, Daruvar, Glina, Jakovlje, Jaska, Karlovac, Koprivnica, Kutina, Našice, Rugvica, Samobor, Sisak, Sv. Martin, Velika Gorica, Virovitica, a dolaze i mladoženje iz drugih krajeva Jugoslavije.

Ti nam podaci govore o nekoliko promjena u židovskoj populaciji: njena relativno velika geografska raspostranjenost, pojavljivanje novih generacija Židova koji su rođeni u našoj zemlji i konačno vrlo velika povezanost i razgranatost tzv. «tržišta za brakove» koji su u to vrijeme gotovo jedino bili između židovskih partnera.

Prema **Della Pergoli** ženidbe su rezultat djelovanja nekoliko grupa determinanata:

Sociokulturnih – prema kojoj obitelj ima centralni položaj u tradicionalnoj židovskoj kulturi

Socioekonomskih – stratifikacija u židovskoj zajednici, pitanje miraza koje se upisuje i u bračni ugovor – ketubu

Demografskih – relativno mali broj potencijalnih ženidbenih kandidata, pojava posrednika

Zakonskih – ograničenja brakova npr. samo najstarijeg sina u obitelji, dok su ostali obično migrirali.

Postojala je dakle migracija muškaraca koji su se priženjivali u druge zajednice ili su nakon što se etabliraju, doveli mladu iz svoje bivše sredine.

Uzevši u obzir gore navedene podatke i analize ustanovili smo nekoliko zanimljivih činjenica:

- Porijeklo vjerenika (ženika) i vjerenica (nevjesta) se sada često razlikuje.
- Djevojke u Zagrebu (i Hrvatskoj) postaju vrlo zanimljive, jer svojom udajom omogućuju dolazak novih Židova u Zagreb
- U vrijeme koje smo proučili, muškarci su ti koji migriraju u Hrvatsku, ali smo mogli pratiti i kako djevojke svojom udajom doprinose geografskoj rasprostranjenosti židovske populacije u Hrvatskoj
- Židovi se pojavljuju u novim mjestima i nakon nekoliko godina (kada se etabliraju), žene se ili s djevojkama iz kraja iz kojeg su došli ili s djevojkama u mjestu u koji su se doselili.
- Također smo ustanovili da često postoje velike razlike u godinama između ženika i nevjeste. Ženici znaju biti čak deset i više godina stariji od nevjesta.
- Zbog toga što su muškarci u prosjeku stariji u vrijeme ženidbe događa se različita «ponuda» muškaraca i žena za brakove u nekoj populaciji i postoje periodične fluktuacije.
- Ipak je u prosjeku starost nevjesti viša nego što je starost nevjesti u okolnoj populaciji toga doba koje su se udavale vrlo mlade osobito u ruralnim sredinama.
- Broj djece je veliki, 5-8, a često i više, ako dolaze i djeca iz ranijih brakova, nezakonite djeca su iznimka
- Rijetki su neoženjeni (celibat), obično se udovci i udovice ili rastavljeni (rastave su rijetke) ponovno žene.

5. Ortodoksna i sefardska općina

U svoja demografska istraživanja (objavljena 1933. godine) na osnovi matičnih knjiga židovske općine u Zagrebu (rođenih, umrlih, vjenčanih) **Gavro Schwarz** nije uključio članove ortodoksne i sefardske općine, jer su se njihove knjige vodile odvojeno od 1926. (do 1940). godine.

Odvojena **židovska općina ortodoksa** u Zagrebu registrirana je službeno 1926. godine, nakon dugog često i mučnog procesa nesuglasica i podjela.

Prve nesuglasice i podjele u židovskoj općini Zagreb nastale su zbog uvođenja reformi u bogoslužje i angažiranja novog rabina Mavra Goldmanna (1840.). Goldmanu je već 1843. otkazano, ali je 1844. ponovno izabran. Prestao je biti rabinom općine 1849. godine.

Na sjednicama je bilo i «eksomukacija» kada su neki članovi, zbog uvreda općinskog predsjednika bili odstranjeni sa sjednice, zabranio im se izbor u odbore na tri godine i isključeni su od časti u hramu na tri mjeseca.

Stajalište političkih vlasti o tom sukobu, u ugarskoj kancelariji, a i banskoj vladi, bilo je da doduše treba gospodarstveno postojati jedna općina, ali da manjina

ima pravo na svoju bogomolju, ali se nije odredilo tko će snositi troškove što je izazvalo spor dug petnaest godina (1841-1856), kada se općine ponovno ujedinjuju 30. ožujka 1856. godine, a ortodoksna sinagoga je zatvorena 1858. godine.

Nesuglasice su se ponovno razbuktale kada je izabran novi rabin Lavoslav Rokostein, kojega «starovjerci» (ortodoksi) ne priznaju.

Novi zakon o vjeroispovjednim odnosima i Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina od 7. 2. 1906. godine donio je promjene u organizaciji židovskih općina. Tim zakonom je pripadnost židovskoj općini bila obavezna i u jednom mjestu je mogla postojati samo jedna općina, a sve dotadanje su ukinute kao javne i pravne institucije.

Novi je zakon razlikovao pitanja slobode savjesti od organizacijskih i pravnih pitanja. Iako je židovska konfesija jedna jedinstvena, postojale su obredne, liturgijske i jezične razlike među članstvom. Na osnovi toga je u jedinstvenoj zagrebačkoj općini osnovano 1906. «Udruženje starovjeraca članova izraelitske bogoštovne općine u Zagrebu», sa svrhom da obrazovne ortodoksne uredbe sačuvaju, unaprede i usavrše.».

Te su razlike kasnije dovele do osnivanja autonomne ortodoksne općine .

Potražili smo matične knjige ortodoksne općine (od 1926. do 1940. godine) u Matičnom uredu općine Centar, gdje se čuvaju, i zapazili smo slijedeće.

Iz knjige umrlih članova ortodoksne zajednice vidljivo je da su porijeklom bili iz Galicije (Rothstein), Rusije, (Zeitlin, Heršković), Rumunjske (Wieder, Mozes), Beča (Hessel, Engelsrath), Iloka (Hoffmann) ili su njihove mlađe generacije rođene u Zagrebu (Hršković, Wieder, Zeitlin, Mozes)

Knjigu rođenih u Ortodoksnoj općini vodio je M. Steiner, sreski rabin. U knjizi se nalazio žig: «Ortodoksna Jevrejska vjeroispovjedna općina u Zagrebu. Rabinat i matični ured».

Podaci su vođeni (prepisani) u novoj knjizi od 1925. do 1940. godine. Ukupno je od 1925. do 1940. rođeno 69 djece (u prosjeku znatno više nego u “neološkoj” općini).

Navesti ćemo samo prezimena novorođene djece, koja nam govore o članovima te općine: Ta su se prezimena roditelja često ponavljala, gotovo svake odnosno svake druge godine, kako su se ponovno rađala djeca:

- Adler, Bleier, Buchler, Deutsch, Friedmann, Gunc, Guns. Guttman, Hauer, Heršković, Hessel, Hirsch, Hoffman, Knaker, Marković, Mozes, Rothstein, Schlesinger, Schreiber, Schwabenitz, Spitzer, Stein, Stern, Wachsmann, Weiss, Weisz, Wieder, Zeitlin

Analizirali smo i matične knjige sefarske židovske općine u Zagrebu, osnovane 1. veljače 1927. godine.

Povećani broj Židova u Zagrebu koji su porijeklom iz Bosne i Hercegovine (sefardi) zapaža se nakon raspada Osmanlijskog carstva.

Austrougarska aneksija Bosne i Hercegovine donijela je novi režim, administraciju, pravila trgovanja, službeni jezik itd., što je izazvalo velike promjene u životu stanovništva.

To je navelo sefardske Židove da se počinju orijentirati na zapadne zemlje. Njihova se djeca školuju u Beču, Pragu i drugim Austrougarskim središtima, trgovina se manje orijentira na dotadanje trgovačke partnere u Dubrovniku i Italiji.

Nakon raspada Austrougarske veliki dio bosanskih Židova prelazi u Zagreb gdje nastavljaju školovanje, ali i osnivaju svoja udruženja (Benevolencija) koja im omogućuju očuvanje kulture i identiteta.

Ekonomska kriza u Jugoslaviji uvjetovala je njihove daljnje migracije iz Bosne u Hrvatsku, osobito u Zagreb.

Matične knjige rođenja sefardske općine u Zagrebu su vođene od 1927. do 1941. godine. Naknadno je upisano za 1922. godinu 1, i za 1925. godinu 1 dijete. Ukupno je rođeno 139 djece s prezimenima:

- Abinun, Albala, Albuher, Alkalaj, Almoslino, Altarac, Aruti, Atijas, Avram, Baruch, Baruh, Baruhović, Benjamin, Carfati, Cohen, Danon, Davičo, Demajo, Eškenazi, Gaon, Hajon, Hason, Kabiljo, Kajon, Kamhi, Kampos, Katan, Koen, Kohen, Kon, Kovačević, Kreskes, Leci, Levi, Levy, Lowy, Mandić, Mandolfo, Meov, Mevorah, Mihanović, Nahmijas, Nisan, Nisna, Papo, Parda, Pardo, Peso, Poljokan, Radanović, Romano, Salamon, Sason, Sasson-Žižić, Schnittlinger, Semo, Testa, Toledano, Zaraja, Zoraja, Zureff.

Neka su se prezimena ponavljala, jer je vjerojatno bilo više obitelji s istim prezimenom, npr. Levi, a isti su roditelji imali po nekoliko djece različite starosti.

Napominjemo da su svi podaci u matičnim knjigama pisani rukom, često teško čitljivim rukopisom, pa su stoga moguće greške u transkripciji.

Osim toga nismo mogli napisati imena mjesta i osobna imena slovima sa preglasom.

Analiza mjesta rođenja (porijekla) članova Židovske općine u Zagrebu 1941. godine rođenih u Bosni i Hercegovini

Članovi Židovske općine Zagreb 1941. rođeni u Bosni i Hercegovini	
Sarajevo	287
Banja Luka	41
Bijeljina	38
Višegrad	23
Brčko	22
Tuzla	22
Travnik	20
Zenica	15
Bihać	13
Mostar	13
Derventa	8
Teslić	7
Bosanski Brod	7
Bosanski Novi	6
Visoko	6
Zvornik	5
Bugojno	4

Bosanka Gradiška	4
Doboj	3
Maglaj	2
Zavidovići	4
Sanski most	1
Fojnica	2
Bosanski Šamac	3
Bosanski Petrovac	3
Bosanska Dubica	2
Ključ	1
Ukupno BiH	562

Godine 1940. bilo je u Zagrebu 8.712 aškenaških Židova, 625 sefarda i 130. ortodoksa.

Holokaust je uništio tu cvatuću i perspektivnu židovsku zajednicu Zagreba, od koje se vratilo u Zagreb 1946. (prema službenom popisu) samo oko 10 % (1.222) njenih nekadašnjih članova.

Epilog

U ovom smo članku izabrali samo neke podatke i događaje iz života naše općine, čiji su članovi postepeno i uporno gradili i stvarali ne samo svoju zajednicu nego i zajednicu u kojoj su živjeli, držeći se upute, koju je, prema legendi, prorok Jeremiah poručio Židovima u dijaspori, u Babilonu:

«Traži mir i dobro grada u koji sam vas poslao i moli Boga za njegov napredak, jer u njegovu miru i vi ćete naći svoj mir.»